

hans regeringstid 1619-1637, men Haans undersøgelse binder os til at opdele denne i faser, hvor man tidligere har set en kontinuitet.

Alt i alt udvider dette centrale værk, der forekommer både dækkende og afbalanceret, vor viden om disse for Det tysk-romerske Rige så afgørende år betydeligt. Der gives et nærbillede af kejsermagtens stilling, dens politik, forholdet mellem denne og rigsstænderne, disses individuelle politik, de indbyrdes mod-sætninger, samt af visse dele af rigsforfatningen og rigsadministrationen, som må virke både overbevisende og inspirerende på fremtidig forskning. Således synes Haan på sidstnævnte område at være en af de første i tysk historieforskning, der har anvendt amerikaneren H. F. Schwarz' vigtige resultater (*The imperial privy council in the seventeenth century*, 1943). På mange måder kan værket tåle prædikatet skelsættende for denne fase i trediveårskrigen historie.

Med henblik på dansk historie kan det have interesse, at der fremdrages kilde-materiale, ganske vist i mindre omfang, til Christian IV's mæglingsbestræbelser 1636-37, som i hvert fald J. A. Fridericia ikke har haft kendskab til. Dette kunne tyde på, at mulighederne for studier i Christian IV's udenrigspolitik i denne periode af trediveårskrigen endnu langt fra er udtømte. Fremfor alt mangler hans mæglingspolitik i tiden før og efter Pragerfreden endnu at blive sat ind i en større, europæisk sammenhæng som et almindeligt bidrag til den udforskning af Den westfalske Freds forhistorie, som i disse år er i gang i Tyskland.

ERLAND KOLDING NIELSEN

Breve fra og til Ole Worm. II 1637-1643 og III 1644-54. Oversat af H. D. SCHEPELERN. Under Medvirken af HOLGER FRIIS JOHANSEN. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København, Munksgaard, 1967 og 1968. 496 og 650 s. 35.00 og 36.00 kr.

Det skyldtes Willum Worms omhu og pietetsfølelse, at hans fader, Ole Worms breve blev bevaret for eftertiden. Den respekt, dette indgyder, bliver ikke mindre ved den kendsgerning, at brevene fra det sidste par år af Ole Worms levetid ikke er særlig flatterende for Willum Worm. Han var på den tid på studieophold i udlandet, og brevene viser, at faderen ofte var misfornøjet med hans opførsel. Han fandt, at sønnen søgte slet selskab, brugte for mange penge, studerede de forkerte fag og - hvad der måske var det allerværste - var efterladende med hensyn til at skrive hjem. Når der blandt bebrejdelserne også findes bemærkninger om sønnens tegnsætning, får læseren dog nok en fornemmelse af, at den gamle herre derhjemme i København er ved at komme lidt langt ud i gnave-rierne. Men i 1650'erne blev Ole Worm også stadig mere svagelig, og det kneb med at klare embedsforretningerne. Så kom i sommeren 1654 den pest, som til sidst også tog hans liv. Brevene viser det drama, den skabte rundt om ham: københavnernes døde i hundredvis, og de velhavende eller blot nogenlunde velstillede flygtede fra byen. Men Worm blev og gjorde sin pligt. Det er klart, at denne situation prægede hans stemning, også i forholdet til sønnen, som han på en måde var stolt af, men hvis letsind foruroligede ham. Halvdelen af brevene fra dødsåret 1654 er til eller fra ham, og i flere af de øvrige kommer Worm ind på sønnen og dennes rejse.

Sønnen, pesten og hans egen svagelighed var på det sidste blevet de emner, som Ole Worm især kredsede om. Hans vældige appetit på kontakt med alt hvad der foregik nær og fjernt var ved at svinde hen, omend ikke helt. Krisen var kommet i 1650-51. Worm kredsede da sygeligt om den kendsgerning, at han i 1650 trådte ind i sit 63. år, sit »store klimakterium« som han kaldte det. Datidens medicin betragtede 7×9 år som en skæbnesvanger alder, og selv om Worm nu og da i sine breve tager overlegent på amuletter og anden overtro, var han øjensynlig fast overbevist om, at denne talmagi betød noget. Iøvrigt blev han meget syg i den periode. Fra 1649 rummer samlingen 54 breve, deraf 25 fra Worm, hvad der allerede er lidt færre end for de foregående år (fra 1644 f. eks. 77 numre, fra 1646 100 numre etc.); men fra 1650 rummer samlingen kun 36 breve, deraf 17 fra Worm, og i 1651 er tallet helt nede på 10 breve, hvoraf Worm ganske vist har skrevet otte. Derefter indtrådte der igen en lille stigning i korrespondancen. Der kom et par år, hvor det tilsyneladende gik bedre med helbredet.

Man må naturligvis regne med den mulighed, at der har været breve, som nu er tabt. Men der er ingen tvivl om, at de brevkontakter, som efterhånden faldt fra, ikke i særlig stort omfang blev erstattet af nye. De kontakter, som var ældre end Worm, og som han til en vis grad så op til som sine lærere, anatomen og botanikeren Caspar Bauhin i Basel, den engelske antikvar Henry Spelman m. fl., var for længst døde, og det tyndede ud blandt de jævnaldrende. Filologen og historikeren Stephan Hansen Stephanius var død i 1650. Med ham havde Worm livet igennem bevaret en nær forbindelse, og da Stephanius boede i Sorø, måtte det i vidt omfang ske pr. brev. 1653 døde den parisiske bibliotekar Gabriel Naudé, der ligesom sin landsmand og ven, videnskabsmanden Isaac Lapeyrère havde ført en meget levende korrespondance med Ole Worm. Lapeyrère synes at have haft en vis evne til at få Worm til at blive kåd. Så sent som i 1647 skrev denne til ham: Hvis du havde været med mig hos denne gode prins (d.v.s. den udvalgte prins Christian), kunne vi have drukket som gascogner af guldhornet. Blandt de korrespondenter, der faldt fra i tiden op mod Worms »store klimakterium«, var bl. a. lægerne Henrik Fuien, Johan Rhode og Otto Sperling, tre af de kolleger Worm brevvekslede mest med, og en fjerde kollega, livlægen Henrik Køster d.æ., var død i 1647. Der er langt over hundrede breve fra hans og Worms korrespondance i samlingen. En anden af de »store« korrespondenter, den islandske præst og skribent Arngrim Jonsson, døde 1648.

Det er ikke mindst brevene fra denne sidstnævnte og de andre islændinge, hvis breve findes i samlingen (bisperne Gisli Oddsson og Brynjulf Sveinsson på Holar, præsten Magnus Olafson på Laufas og flere andre), der viser, at breve mellem lærde i datiden til en vis grad har kunnet tjene samme formål som tidsskriftsartikler i dag, at være et forum for meddeletrang, kritik og polemik. I den forbindelse er det stof i brevene, som vedrører antikviteter og filologi stærkest repræsenteret, de medicinske problemer f. eks. er mere løst behandlet. I det hele taget viser brevsamlingen ikke Worm som nogen blændende læge. Han havde åbenbart megen sund sans og var samvittighedsfuld, men efter brevene at dømme passede han sin lægegerning med venstre hånd. Der var så meget andet at tage vare på. Ved Christian IV.s dødsleje giver hans faglige

forfængelighed sig endda næsten pinlige udtryk. Alligevel er og har Worms breve været en overordentlig vigtig kilde for medicinalhistorikerne.

En fortsættelse af denne medicinalhistoriske udnyttelse af brevene såvelsom af deres øvrige rige indhold kalder naturligvis på længere sigt på det, som den foreliggende udgave ikke bringer, en kommentar. For nærværende må man imidlertid med interesse se på, hvor langt udgavens register kan hjælpe.

Foruden nyttige konkordanser mellem brevnumrene i udgaven og de benyttede samlinger samt en citatfortegnelse bringes tre registre, et register over person- og folkenavne, et stednavneregister og et register, der kaldes »emner og stikord«. Navnregistret har de oplysninger, man med rimelighed kan forlange. Personerne anføres med navne og beskæftigelse, og i en kreds som denne, hvor man bevæger sig blandt polyhistorer, kan beskæftigelses- eller stillingsbetegnelse nu og da volde noget hovedbrud. Stedregistret gør intet forsøg på nærmere at bestemme lokaliteternes beliggenhed, heller ikke når det drejer sig om de helt små, hvad der virker lidt bart. Mest spændende er dog emne- og stikordsregistret. Det er indlysende, hvor umådelig svært det har været at lave det. Når der således (III, s. 245) omtales en patient med katarrh i øjne, knæ og ankler, har der naturligvis ikke været andet at gøre end at anvende pulterkammerrubrikken »sygdom«. Men hist og her kunne man nok være kommet lidt nærmere, f. eks. bruges opslagsordet »angina«, hvor det havde været mere vejledende at bruge »angina, epidemisk«, idet der er tale om en epidemisk halslidelse, måske difteritis. En del medicinske og anatomiske henvisninger leder man forgæves efter, enten fordi opslagsordet slet ikke findes, eller fordi henvisningerne ikke er komplette, bl. a. døvhed (III, s. 240), stær (sstds.), svulst(er) (III, s. 166), krøset (II, s. 121), tyndtarmen (sstds.) og tarmsaft (II, s. 339), sidstnævnte fænomen er heller ikke kommet med i de opslagssteder, der er samlet under »fordøjelse«. Adskillige andre kunne nævnes. Hvorfor de omfattende og lærde betragtninger af Thomas Bartholin (II, s. 122) om sukkeret i botanisk og medicinsk henseende ikke har fremkaldt et emneord »sukker« i registret er ret uforståeligt. Heller ikke de botaniske navne, som Bartholin i denne forbindelse nævner (mambu, manna og malva) findes værdige til selvstændige stikord, ja stedet er end ikke kommet med under »lægeplanter«, skønt der er tale om en bred medicinsk drøftelse af sukkerholdige planter, og også andre plantenavne i brevene er blevet stedmoderligt behandlet i registret. Dette rummer også for mange stærkt omfattende opslagsord, hvorunder der opsamles større mængder henvisninger. Benytteren, der er på jagt efter en konkret detaille, bliver derved inviteret på at foretage et – ofte stort – antal opslag uden at have nogen sikkerhed for, at hans specielle emne i det hele taget er at finde. Men man forstår godt, hvorfor udgiveren har valgt at springe over gærdet netop på dette sted, og det er i al fald modigt, at han ikke er veget tilbage for opgaven. Men det havde måske været en god idé at tilkalde hjælp fra en medicinalhistoriker og en naturhistoriker.

Værket er hermed bragt til afslutning i den form, hvori man har ønsket at udsende det. Det er sket i et mønsterværdigt tempo, og takket være udgiverens lærdom har det fået en udførelse, der er dets rige indhold værdigt.

SIGURD JENSEN